

STILDRAG HOS VÅRA FRANKOTECKEN IX

KONST OCH KONSTHANTVERK FRÅN FORNTID OCH MEDELTID

av Gilbert Svenson

När nya frimärken skulle ges ut 1951 i samband med att Gustaf VI Adolf hade tillträtt som konung antogs också motivet »Brev i sten» av *Jörgen von Konow*. Det finns anledning anta att bedömningsnämnden vid valet av denna frimärkstyp tog viss hänsyn till den nye kungens dokumenterade arkeologi-intresse.¹

¹ se *Posttryttaren* 1967 sid. 127—129.

Frimärkstypen »Hällristningar» som utgavs 1954, 1957 och 1964 i mellanvalörerna 50—95 öre är den första med renodlade motiv från förhistorisk tid. Egentligen var det egendomligt att Postverket inte förrän under 50- och 60-talen på allvar tog upp motiv från konsten under nordisk forntid och medeltid. Mycket av bildskatten från äldre tid har ju direkt »stämpelkaraktär» och kan därför nästan utan förändringar översättas direkt till frimärksbilden. Dessutom är sådana motiv ofta ganska egenartade för nordiskt kulturområde både när det gäller fasta fornlämningar och lösa fornfynd. De visar dessutom att Norden varit ett särskilt kulturområde under mer än 10 000 år.

År 1966 beslöt Postverket att vissa valörer över tre kronors värde skulle ges ut med nya bildmotiv. Man byggde vidare på idén med serien Svenska byggnadsminnen, som hade kommit ut sedan år 1962.²

1966
Ales stenar
G. Norrman
Gutschmidt

Skånekonstnären *Gunnar Norrman* (1912—) tecknade motivet »Ales stenar» vid Kåseberga — en väldig skeppssättning 67 meter lång och bestående av 60 resta stenar, som markerar ett gravfält från järnåldern. Den mjuka och fina gravyren gjordes av Heinz W. Gutschmidt som på ett utomordentligt sätt tolkar Norrmans spröda och valörrika teckning. I sin milda olivgrå färg blev detta ett av våra bästa frimärken under 60-talet.³

1967
Hjälmprydnader
Automathäfte
Slania

Folkvandringstiden (400—800 e. Kr.) anses av arkeologerna vara vår första stormaktstid. Då restes även de stora gravhögarna vid gamla Uppsala men också på andra platser i landet t. ex. Vendel i norra Uppland och Säffle i Värmland. Möjligen kan skeppssättningen vid Kåseberga dateras till samma tid. I gravarna vid Vendel och Valsgärde i Uppland har man funnit praktfulla hjälmar prydda med förgyllda plattor av tunn bronsplåt. De är rätt små cirka 4,5×5,5 cm och har figurer i merovingertidens ganska realistiska bildstil. De fyra plattor av brons som återges på frimärkena i 1967 års automathäfte (2 kr) har hittats vid Torslunda på Öland och har daterats till 500-talet e. Kr. De har använts i en verkstad som präglade prydnadsplåtarna till sådana hjälmar och förvaras nu i Statens Historiska museum.

² se Postryttaren 1968 sid. 95.

³ avbildas i färg i Postryttaren 1967 sid. 152 ff.

SVERIGE
35

SVERIGE
35

CZ SLANIA s.r.

SVERIGE
30

SVERIGE
30

CZ SLANIA s.r.

Slanias originalteckningar och automat-

Valören 35 öre visar två krigare med svärd och neråtriktade lansar samt iförda hjälmar prydda med vildsvin. Man har dels tolkat bilden som en framställning av Odin dels som en religiös procession — kanske tyder de neråtvända lansarna på besegrade fiender. Valören 30 öre visar en krigare i björnhud som med en stav sticker igenom foten på en flyende man som har behornad hjälm och neråtvänd lans. Även detta kan beteckna

frimärken med hjälmprydnader utgivna 1967

en besegrad krigare. Valören 15 öre har en nästan symmetrisk och heraldisk karaktär. Den visar en barhuvad man omgiven av två björnar som biter honom i huvudet. Han sticker svärdet i buken på den ena björnen och håller en dolk i vänster hand. Valören 10 öre visar en barhuvad man (samme man?), nu med naken överkropp och beväpnad med en yxa som med vänster hand håller en fångslad björn. Stilmässigt har dessa plåtar

fått impulser från sydgermanskt område. Bilder av liknande innehåll har hittats på tyskt område. Kulturkontaktarna mellan Norden och kontinenten var vid denna tid livliga och västgoterna höll t. o. m. stora delar av Spanien under sitt välde. Dessa frimärken ritades och graverades av Slania direkt efter fotografiska avbildningar av bronsplattorna. De trycktes i 3 färger¹ och blev som bruksfrimärken synnerligen lyckade.

1969
Norden
S. Å.
Gustafsson
Gutschmidt

Liksom 1956 utgav de fem nordiska postförvaltningarna 1969 frimärken med gemensamt motiv. Dessa var tecknade av arkitekten *Sven Åke Gustafsson* (1922—) som vann den tävlan, som gemensamt ordnades för speciella Nordenfrimärken. Gustafsson hade redan 1964 gjort teckningarna till frimärkena för 800-årsjubileet av Ärkesätet i Uppsala (sid. 143).

De fem stiliserade skeppen som symboliserar Nordens länder har hämtats från myntbilder — de s. k. Birkamynten av silver från mitten av 800-talet. Var dessa mynt har präglats är ännu osäkert. Utom Birka är en tänkbar präglingsort Hedeby i Sönderjylland men även Lund har nämnts. Mynten efterbildar präglingsor från Dorestad (Wijk-bij-Duurstede) som ligger vid en av Rhens mynningar. Det stiliserade skeppet kan därför vara ett frisiskt handelsfartyg av den typ som användes under karolingisk tid. Det finns arkeologer som menar, att såväl Hedeby som Birka och Sigtuna ursprungligen var handelsfaktorer först upprättade av frisiska köpmän. Men när landhöjningen hade stängt av Mälaren blev i stället Stockholm den viktigaste handelsplatsen på svenskt område.

De svenska Nordenfrimärkena graverades av Heinz Gutschmidt, Danmarks och Islands av Slania. De isländska var även tryckta vid Postverkets frimärkstryckeri i Stockholm.²

1961
Bildsten
10 Kr
Åke V.
Larsson
Wallhorn

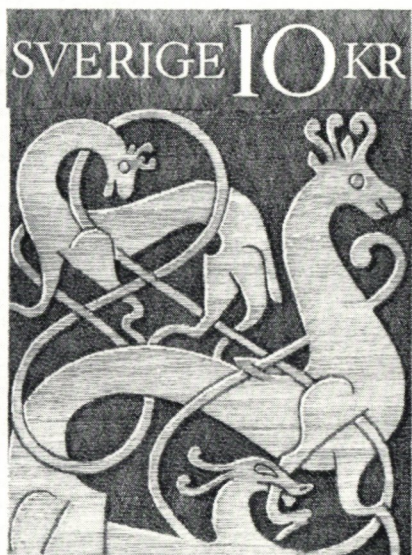
Den 23 oktober 1961 kompletterades serien av högvalörer med 10 kronor som visar en bildsten från 1000-talet. Den är av sandsten och funnen på Resmo kyrkogård på Öland och har troligen tillhört en gravkista från kristen tid. Stenen visar tre vinthundsliknande djurbilder som är starkt bundna till ytan med sin låga relief. De omges av ögelformade ornament som troligen skall föreställa ormar. Stilens rytmik med öglor och S-formade slingor präglar många av våra runstenar. Denna dekor

¹ Frimärkena avbildas i färg i *Posttryttaren* 1967 sidan 152 ff.

² Nordenfrimärkena avbildas i färg i *Posttryttaren* 1969 sid. 192 ff.

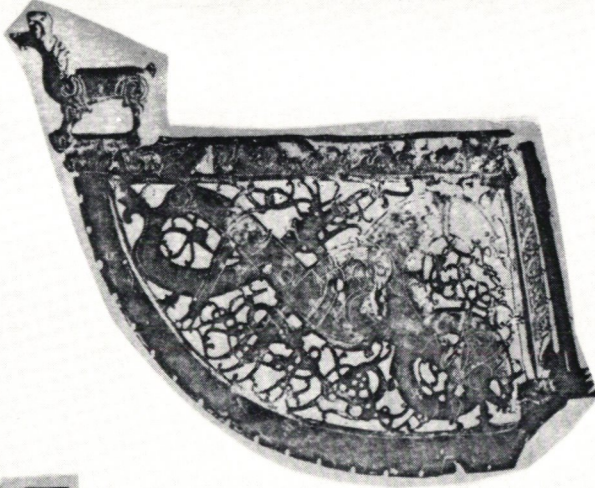
kallas därför runstensstilen och på en av stenarna från Resmo (nu i Kalmar museum) som säkert tillhört samma kista finns också runor. Den på frimärket avbildade stenen förvaras nu i Statens Historiska museum. Teckningen utfördes av *Åke V. Larsson* (1926—) och gravyren till frimärket som trycktes i lilabrun färg gjordes av Arne Wallhorn.

Åke V. Larssons originalteckning till frimärke 1961 med gravyr av Wallhorn.

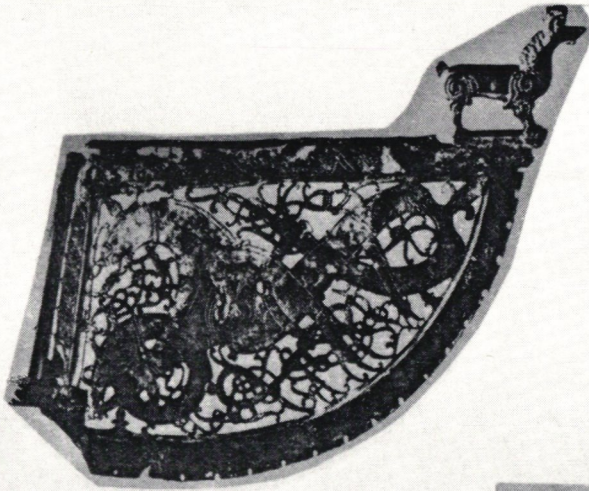
1970
Söderala-
flöjeln
automat-
häfte
M. Franzén

Automathäftet i valören 2 kr utbyttes den 9 februari 1970 mot ett annat även det med bildmotiv. Nu valdes som tema *svenskt smide*. På valörerna 5 och 10 öre återges de båda sidorna av den mycket märkliga förgyllda bronsflöjeln från Söderala kyrka i Hälsingland. Den är liksom flöjlarna från Häggens kyrka i Norge och Källunge kyrka på Gotland en väderfana som ursprungligen prydde masttoppen på ett vikingaskepp. Mittbilden utgörs av ett stiliserat lejon med vingar på ryggen och med en bakkropp, som har ombildats till en böjd slinga med palmett. I motsats till andra väderfanor är denna ett genombruet arbete och bården har växtmotiv. Lejonet påminner något om det som finns på Jellingestenen i Slesvig, som restes år 986. Eftersom stiliseringen på Söderalaflöjeln har drivits ändå

5

SVERIGE

SVERIGE

10

längre har denna daterats till början av 1000-talet. På flöjelns spets står ett djur i rundskulptur som lika gärna kan vara en stiliserad häst som ett lejon. De båda märkena tryckta i två färger graverades av Majvor Franzén. Tyvärr är dessa båda märkens format för litet för att göra rättvisa åt bild och gravyr.

År 1164 vigdes Stefan, munk i cistercienserorden till Sveriges förste ärkebiskop med säte i gamla Uppsala. Men Uppsalastiftet kom att ända till medeltidens slut att stå under primat av ärkebiskopen i Lund. Frimärksbilden i två valörer 40 och 60 öre visar ärkebiskop Stefans sigill — landets äldsta — som visar en biskop i 1100-talsdräkt med låg mitra, kräkla i höger och en bönbok (bibeln?) i vänster hand. Över dräkten bär Stefan de katolska biskoparnas pallium. I sin rena sakrala stil blir detta

1964
 Arkesätet
 800 år
 S. Å.
 Gustafsson
 Slania

Sven Åke Gustafssons originalteckning från 1963 och frimärke med gravyr av Slania 1964.

Sven-Åke Gustafssons första frimärke ett av våra allra vackraste under 60-talet. En bidragande orsak var nog det höga, långsmala formatet och den vackra gravyren som gjordes av Slania.¹

1967 FRIMÄRKEN PÅ FLUORESCERANDE PAPPER²

1970
Magnus
Ladulås
S. Å.
Gustafsson
Wallhorn

Av serien Tre kronor har endast valören 2 kr i röd färg, som utkom den 20 januari 1969 tryckts på det nya papperet. Under 1970 började Postverket att byta ut även vissa valörer i serien »tre kronor» mot nya bildfrimärken. Ett exempel är valören 2,55 kr ljusblå som utkom den 6 april 1970. Den visar Magnus Ladulås' (1240—1290) sigill från 1285. Det tecknades av Sven Åke Gustafsson och graverades av Arne Wallhorn. Sigillet visar en frontalbild av kungen sittande på sin tron och iförd kungakrona av medeltida typ med spiran i högra och riksäpplet i vänstra handen. Bland kung Magnus mera betydelsefulla utrikespolitiska handlingar var att han träffade en överenskommelse med gotlänningarna, som gjorde ön mera beroende av den svenska kungen.

1970
Erik
Magnusson
S. Å.
Gustafsson
Gutschmidt

Hertig Erik Magnusson (1282—1318) var son till Magnus Ladulås. Liksom fadern som med hjälp av en yngre bror lyckades störta den äldste brodern och regerande kungen Valdemar försökte även Erik, som var andre son till kung Magnus att med hjälp av sin yngre bror Valdemar att störta den 1302 krönte kungen och äldre brodern Birger (1280—1321). Tidvis behärskade hertig Erik stora delar av riket och 1310 innehade han större delen av Västsverige med Västergötland som centrum. År 1312 gifte han sig med den 11-åriga prinsessan Ingeborg av Norge, som 15-årig födde honom sonen Magnus — sedermera kung Magnus Eriksson (1316—1374). Hertig Erik var en av samtidens skickligaste och hänsynslösa krigare och hans sigill från 1306 visar en riddare till häst i full utrustning med nerfällt visir. Utom på skölden ser man *Folkungarnas vapenlejon* på landsfanan och dessutom tvenne gånger på hästens schabrak. Stilmässigt

¹ Frimärkena avbildas i färg i Posttryttaren 1965 sid. 168 ff.

² Eftersom detta papper i regel har en gulaktig färgton fick en del frimärken efter 1967 en annan helhetskaraktär.

Sigillavtrycket är spegelvänt kopierat till ledning för gravyren.

är detta sigill en livfull rörelseskildring i tidens då moderna och av tyska influenser påverkade stil. Frimärksteckningen i valören 3 kronor svartblå gjordes av S. Å. Gustafsson och gravyren av Heinz Gutschmidt.

Den 9 februari 1970 utbyttes valören 20 öre av posthornstyp¹ mot ett bildfrimärke i det större s. k. B-formatet. Frimärket trycktes i svart färg på rosatonat papper och som motiv valdes den ofta återgivna medaljong-

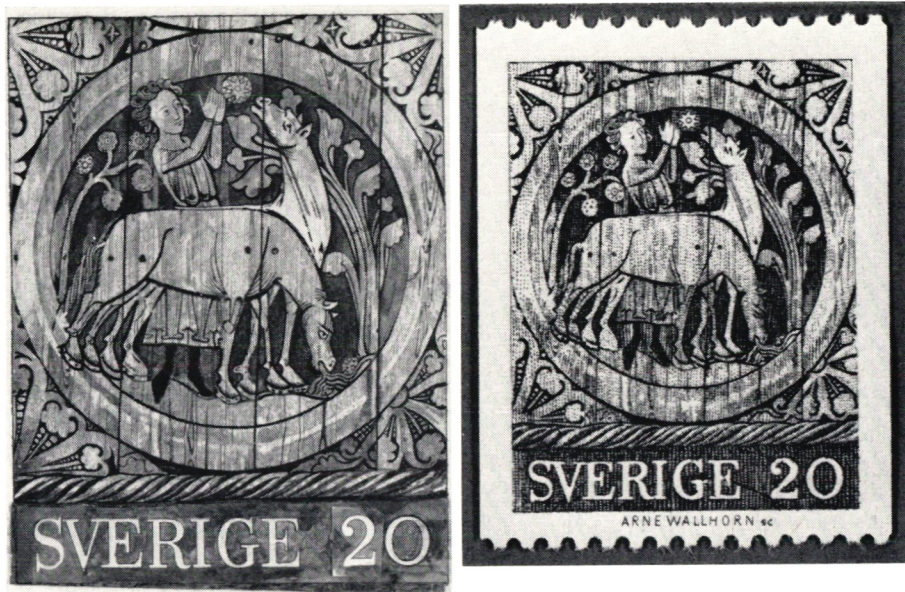
1970
Staffan
Stalledräng
Sigmunder
Wallhorn

¹ Se Posttryttaren 1969 sid. 143.

Det fragmentariska sigillavtrycket har kompletterats av Sven Åke Gustafsson.

bilden från det platta trätaket i Dädesjö kyrka i Småland, som visar Staffan Stalledräng. Staffan tillber Betlehemsstjärnan som också observeras av den ena hästen under det att den andra ostört fortsätter att dricka av vattnet som t. o. m. kommer honom till mötes. Målningarna som tillkom vid 1200-talets slut bär en signatur gjord med runor och namnet *Sigmunder*. Troligen är detta namnet på den svenske eller danske målare som gjort dem. I kyrkans triumfbåge finns bl. a. en framställning av Knut den

Wallborns teckning till 20-öresfrimärke 1970.

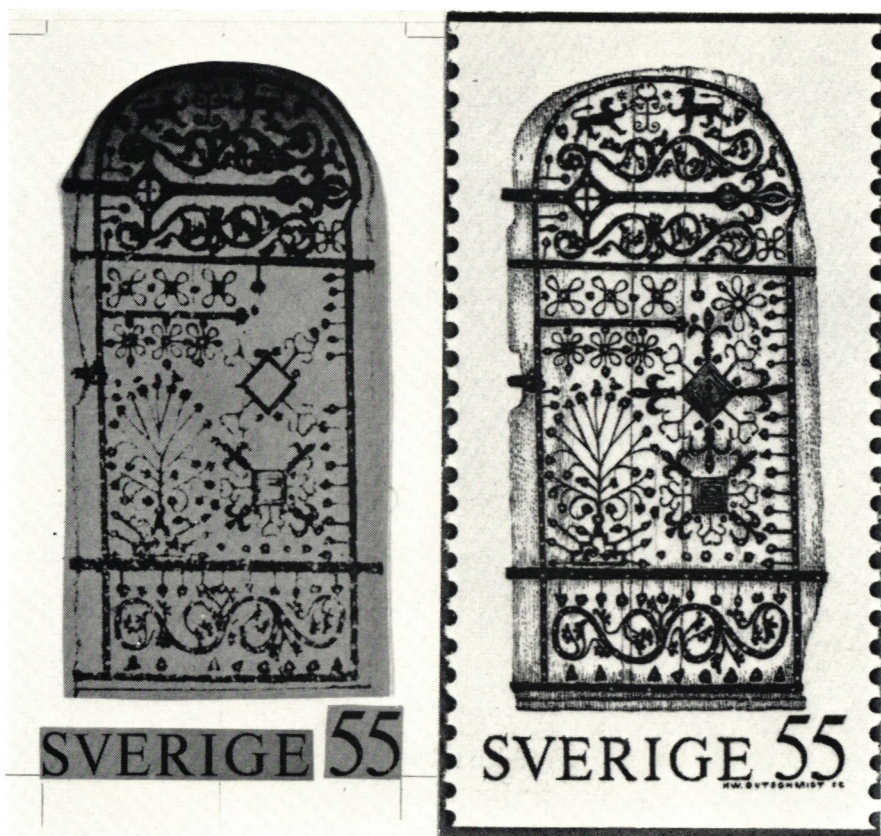
helige, som antyder dansk påverkan. Mellan medaljongerna ser man palmetter i 1200-talets stil och sådana återkommer i bården som omger de olika takfälten. Dessa skildrar Jesu födelse och barndom samt hans lidandes historia. Gravyren gjordes av Arne Wallhorn och tar väl till vara den spröda poesin hos detta mästerverk från högmedeltiden.

I samma häfte som Söderala-flöjeln ingår två frimärken i valören 55 öre som visar samma motiv. Det är ett av vårt lands praktfullaste järnsmiden från 1300-talet, den vackra kyrkdörren från Björkesta kyrka i Västmanland. Den är signerad i runor av smeden *Rudinger*. I smidet ser vi en dekor av bladrankor, liljor och rosetter. Upptill finns vidare två heraldiskt ställda lejon och till vänster nertill livsträdet. Gravyren som är ett sannskyldigt filigransarbete av Gutschmidt är en av vår moderna frimärkskonsts vackraste arbeten.

1970
Järnsmide
Rudinger
Gutschmidt

Riksklämman — Sveriges medeltida rikssigill tillkom år 1439. Det var samma år som Erik av Pommern förklarades vara avsatt som kung i Sverige. Sigillet torde ha beställts av riksrådet som med Karl Knutsson

1970
Riks-
klämman
1439 5 kr
S Å Gus-
tafsson
M. Franzén

Gutschmidt har kompletterat den fragmentariskt bevarade kyrkdörren från 1300-talet.

som riksföreståndare styrde landet till 1440 när Kristoffer av Bayern (1440—1448) valdes till kung. Sigillstampen till riksklämman är av silver och ett av vår medeltids vackraste arbeten. Man vet ingenting om konstnären eller tillverkningsorten — men troligen rör det sig om ett tyskt, möjligen lybskt arbete. Sigillet visar Sankt Erik i riddarutrustning stående och med öppet visir och en femuddig kunglig krona över hjälmen. Han håller i höger hand ett tudelat vimpelstandar som är fäst på lansens och i vänster hand rikssymbolen, skölden med trekronorsvapnet. Inskriptionen lyder: SANCTUS + ERICUS SUEU(C)ORUM: GOTHORUM REX SIGILLUM REGNI SUECIE.

Frimärket som har valören 5 kronor och blågrön färg ersatte det nästan 30 år gamla märket med motivet Kungliga Slottet som utkom 1941.¹ Gra-

¹ Se *Posttryttaren* 1965 sid. 138.

För att uppnå en enklare och mera slagkraftig bild offrade Sven Åke Gustafsson den rika bakgrundsdekoren och ritade sigillförlagan oval.

vyren gjordes av Majvor Franzén, men teckningen har ett mindre skönhetsfel i det att ordet SUECIE med efterföljande blomornament är alltför rakt tecknat i förhållande till den övriga sigilltextens vackra rundning. Teckningen gjordes liksom för övriga frimärken med sigillmotiv som utgavs 1970 av Sven Åke Gustafsson.

1962
Sankt Göran
B. Notke
W. Bernhard
Slania

Det dröjde till 1962 innan vårt märkligaste nationalmonument, Sankt Göransgruppen i Stockholms Storkyrka blev frimärksbild. Det året utgavs den första serien Svenska Byggnadsminnen och valören 20 öre rödbrun visar en interiör av kyrkan med *Bernt Notkes* (1440—1509) förgyllda och bemålade monumentalskulptur av trä Sankt Göran. Denna beställdes av Sten Sture d. ä. (1440—1503) som votivgåva och samtidigt som ett segermonument över Slaget vid Brunkeberg den 10 oktober 1471 — alltså snart ett 500-årsminne. Monumentet invigdes på nyårsaftonen 1489.

Bernhards texter ändrades radikalt i den färdiga gravyren som även gjordes mindre plastisk av Slania.

Notke som var född i Pommern men senare flyttade till Lybeck där han hade ateljé blev kallad till Stockholm där han hade egen verkstad 1484—89. Han var Sten Stures officiella målare och skulptör och tycks ha återvänt till Sverige efter en tid i Lybeck och var på nytt verksam i Stockholm åren 1493—96 då som landets myntmästare.

En del konsthistoriker anser Sankt Göransgruppen vara enastående som ryttharmonium norr om alperna under medeltiden. Det är påverkat av nederländsk och även italiensk ungrenässans och har vissa stildrag som föregriper senare tider. Man har till och med funnit surrealistiska drag

genom att konstnären använt andra material t. ex. älghornen på drakens skulpturalt upplösta kropp. Notke tillhör 1400-talets främsta konstnärer och bestämningen av den märkliga skulpturen till denne mästare gjordes 1905 av professor Johnny Roosval.

Sankt Göransfrimärket i valören 20 öre tecknades av *Valdemar Bernhard* (1890—1965) och graverades av Cz. Slania.¹

År 1906 utgav den Svenska Nationalföreningen mot Tuberkulos ett blått välgörenhetsmärke med det aktuella motivet St Göran och draken. Där ser man också Notkes prinsessa. Detta märke ritades av den kände bokillustratören *ARTHUR SJÖGREN* (1874—1951). Konstnärens signatur finns i bildens nedre vänstra hörn. Sjögren uppfattade ryttargruppen betydligt friare än Bernhard. Märkets ram gjordes med jugendstilens rika rekvisita av dekorativa bildelement.²

¹ Frimärket avbildas i färg i *Posttryttaren* 1963 sid. 130 ff. Samma motiv användes också på det s k Trosapostkortet med valörstämpeln 30 öre (1965).

² Se även Gilbert Svenson, *God Helg i sextio år*, VI julnummer 1964 sid. 21 ff.

1971 utgavs ytterligare ett par kompletteringsvalörer med medeltida motiv. Valören 15 öre som graverats av Arne Wallborn visar Den förlorade sonen från en av mästare Amund 1494 gjord medaljongmålning i Södra Råda kyrkas långhus i Värmland. Färgskalan är rött, blått och gult. Frimärket trycktes i grön färg på gröntonat papper.

Valören 25 öre som utgavs i två varianter i blå färg visar ett par stiliserade, heraldiskt tecknade djur från den sk Grödingebonaden (Grödinge kyrka i Södermanland), som har daterats till 1400-talet, men där ornamentiken, påverkad från Orienten, är betydligt äldre. För första gången användes textila bilder på våra frimärken, något som även understryks av Slanias gravyrer.